

ΥΠ.Ε.Π.Θ., Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων & αλλοδαπών στο σχολείο για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Γυμνάσιο). Πρακτικά Διημερίδας με θέμα: «Διδασκαλία και μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο: διδακτικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικό υλικό». Επιστ. Υπεύθ. Ζ. Παπαναούμ. Θεσσαλονίκη, 10-11 Δεκεμβρίου 2008.

Η συνεισφορά της έρευνας των σχολικών βιβλίων στη διαπολιτισμική εκπαίδευση

(σσ. 95-101)

Παναγιώτης Ξωχέλλης

1. Είναι γνωστό ότι το σχολικό βιβλίο ή εγχειρίδιο επιτελεί τις εξής τουλάχιστον λειτουργίες στην εκπαιδευτική διαδικασία κατά τη μετάδοση των γνώσεων: α) Αποτελεί την κύρια πηγή γνώσης για τους μαθητές, την οποία προσφέρει με ποικίλους τρόπους, όπως με κείμενο, εικόνες, χάρτες, πίνακες, γραφικές παραστάσεις κλπ. β) Παρακινεί το μαθητή σε παραπέρα μελέτη- μάθηση με αυτοτελή τρόπο. γ) Συμβάλλει στην εμπέδωση της παρεχόμενης στο σχολείο γνώσης από το μαθητή με δυνατότητες για επανάληψη, με περιλήψεις, ερωτήσεις, ασκήσεις κλπ. δ) Κατευθύνει σε σημαντικό βαθμό και τη μεθόδευση της διδασκαλίας από την πλευρά του εκπαιδευτικού, δηλαδή περιέχει την οργάνωση και διάταξη ύλης, παραδείγματα, επισημάνσεις βασικών σημείων με πλαγιότιτλους, ανακεφαλαιώσεις κλπ.

Πέρα όμως από τη μετάδοση των γνώσεων, το σχολικό βιβλίο καλλιεργεί στάσεις και μεταβιβάζει αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς στους μαθητές. Τα στοιχεία αυτά επηρεάζουν τις επιλογές και τη συμπεριφορά του ατόμου και έχουν μεγάλη σημασία τόσο για τη σχέση και επικοινωνία μεταξύ ατόμων, κοινωνικών ομάδων και λαών όσο και για τη διαμόρφωση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας. Ο σημαντικός ρόλος του σχολικού βιβλίου στην εκπαίδευση διαφαίνεται π.χ. από το γεγονός ότι, σε χώρες στις οποίες σημειώνονται σημαντικές κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές μεταβολές ή ανακατατάξεις σε αξίες και νόρμες, γίνονται άμεσα αλλαγές στα περιεχόμενα των σχολικών βιβλίων. Η βαρύτητα που έχει το σχολικό βιβλίο στην εκπαιδευτική κοινότητα και ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία έγινε π.χ. σαφής πολύ πρόσφατα, μέσα από τις έντονες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις σχετικά με το βιβλίο Ιστορίας της έκτης τάξης του Δημοτικού Σχολείου.

Δεν υπάρχει επομένως αμφιβολία ότι το σχολικό βιβλίο, πέρα από τη σημασία του στο πλαίσιο της διδασκαλίας, συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση της νέας γενιάς ως δίαυλος μεταβίβασης αξιών, καθώς και προτύπων συμπεριφοράς, καθώς και για την εκμάθηση κοινωνικών ρόλων. Για τους λόγους αυτούς, η έρευνα των σχολικών βιβλίων είναι διεθνώς εκτεταμένη, ενώ οι πρώτες σχετικές προσπάθειες εντοπίζονται εν μέρει ήδη στο τέλος του 19^{ου} και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, κυρίως η UNESCO, ενίσχυσε με διάφορες πρωτοβουλίες της την έρευνα γύρω από την ανάλυση των σχολικών βιβλίων και στο πλαίσιο αυτό ιδρύθηκαν σε πολλές χώρες (όπως π.χ. στην Αυστρία, Σουηδία, Νορβηγία, Γερμανία) ερευνητικά

Κέντρα και Ινστιτούτα. Στο δίκτυο που έχει συγκροτήσει η UNESCO αναφέρεται ότι διεξάγονται σήμερα σχετικές έρευνες, από διάφορες ερευνητικές μονάδες ή μεμονωμένους επιστήμονες, σε 150 περίπου εστίες σε όλο τον κόσμο.

Τα αντικείμενα έρευνας των σχολικών βιβλίων εξειδικεύονται κάθε φορά, ανάλογα με την φύση των προβλημάτων που αναφύονται σε μια χώρα ή γεωγραφική περιοχή. Έτσι π. χ. στη διάρκεια του 20ού αιώνα, και σε συνάρτηση με τις ιστορικο- πολιτικές συνθήκες και εξελίξεις, απασχόλησαν τους ειδικούς τέσσερις μεγάλες ενότητες προβλημάτων στην ερευνητική αυτή περιοχή:

- α) Η πρώτη αναφέρεται σε αναλύσεις σχολικών βιβλίων πρώην πολεμικών αντιπάλων (π. χ. Γερμανίας και Γαλλίας, Γερμανίας και Πολωνίας). Επίκεντρο των προσπαθειών, στη φάση αυτή, αποτελεί ο εντοπισμός εικόνων εχθρού και στερεοτυπικών παραμορφώσεων στα σχολικά βιβλία, καθώς και η διατύπωση προτάσεων για τον "αποχρωματισμό" τους.
- β) Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στο πλαίσιο των ψυχροπολεμικών αντιπαραθέσεων Ανατολής- Δύσης, η έρευνα των σχολικών βιβλίων εισέρχεται σε μια νέα φάση, κατά την οποία καθίστανται αντικείμενο νέες εικόνες εχθρού, του αντικομμουνισμού από την μια μεριά και του αντιιμπεριαλισμού από την άλλη, οι οποίες έπρεπε να εξαλειφθούν μέσω της ανάλυσης των σχολικών βιβλίων.
- γ) Κατά τη δεκαετία του 1980 στο στόχαστρο της έρευνας βρίσκεται και η αντιπαράθεση Βορρά- Νότου, καθώς το ερευνητικό ενδιαφέρον επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στα σχολικά βιβλία των αναπτυγμένων χωρών και αντιστρόφως. Παράλληλα αναπτύσσεται μια άλλη θεματική: Αντικείμενο της έρευνας δεν είναι πλέον μόνον τα στερεότυπα και οι εικόνες του εχθρού απέναντι σε άλλους λαούς, αλλά και ενδοκοινωνικά προβλήματα, όπως π.χ. ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονται και αντιμετωπίζονται οι εθνικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές και άλλες μειονότητες στα σχολικά βιβλία.
- δ) Στη δεκαετία του 1990 η πολιτική επικαιρότητα στρέφει τους επιστήμονες στο χώρο της Βαλκανικής. Καθίσταται ισχυρή η επιστημονική υπόθεση ότι τα συμπεράσματα από τη μελέτη της εικόνας του "άλλου" στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών μπορούν να συμβάλουν στην ερμηνεία των γεγονότων που διαδραματίζονταν κατά το χρονικό αυτό διάστημα στη γεωγραφική αυτή περιοχή. Δηλαδή, η διαπίστωση της ύπαρξης εθνικών στερεοτύπων, κατά κανόνα αρνητικών, για αλλόφυλα και αλλόθρησκα έθνη, θεωρήθηκε ότι μπορεί να ερμηνεύσει σε κάποιο βαθμό την πολιτική ένταση και τις αιματηρές συγκρούσεις της δεκαετίας αυτής στη Βαλκανική. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η λανθάνουσα αντιπάθεια μεταξύ των λαών, που ενδέχεται να καλλιεργείται και να μεταδίδεται και μέσω των σχολικών βιβλίων, καθώς και ο παράλληλος υπερτονισμός των πολεμικών και στρατιωτικών γεγονότων, συντηρούν και ενισχύουν εθνικιστικά αισθήματα. Με τον τρόπο αυτόν μεταφέρεται από γενιά σε γενιά, μέσω της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας του σχολείου, η διάθεση για διεκδικήσεις και αποκατάσταση αδικιών, όταν οι πολιτικές συνθήκες το επιτρέψουν.

Γενικά μπορεί να πει κανείς ότι έναν σημαντικό ερευνητικό στόχο στην ανάλυση των σχολικών βιβλίων αποτελούσε και αποτελεί ο εντοπισμός και η εξουδετέρωση προκαταλήψεων, στερεοτύπων και εικόνων εχθρού ανάμεσα σε λαούς και πολιτισμικές ομάδες, στοιχεία που δημιουργούνται και μεταδίδονται μέσω των σχολικών βιβλίων στους μαθητές. Είναι σαφές ότι η θεματική αυτή είναι σήμερα, με την έξαρση της βίας, της ξενοφοβίας και του ρατσισμού, του εθνικισμού και του θρησκευτικού φανατισμού, εξαιρετικά επίκαιρη και σημαντική, αλλά ίσως αποβεί και καθοριστική στο μέλλον για τη συνύπαρξη και συνεργασία των λαών γενικά και ιδιαίτερα στη γεωγραφική περιοχή της Βαλκανικής.

2. Στη χώρα μας έγιναν, από το τέλος της δεκαετίας του 1970 και μετά, αναλύσεις κυρίως Αναγνωστικών Δημοτικού Σχολείου. Δεν είχαμε αρχικά, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, έρευνες με αντικείμενο την εικόνα (στάσεις, προκαταλήψεις και στερεότυπα) για συνανθρώπους μας και κυρίως για άλλους λαούς, η οποία διαμορφώνεται μέσω των σχολικών βιβλίων κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης της νέας γενιάς στα σχολεία. Στην κάλυψη του κενού αυτού συμβάλει συστηματικά, από το 1992 και μετά, το "Κέντρο Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης", που λειτουργεί στο πλαίσιο του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το ερευνητικό αυτό κέντρο ασχολείται με την ανάλυση σχολικών βιβλίων γενικά, με ιδιαίτερη έμφαση στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών. Στο πλαίσιο αυτό διεξήχθησαν τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια πολλές έρευνες με αντικείμενα το ρόλο της γυναίκας και τη σχέση των δύο φύλων, τους θεσμούς και τις αξίες, την ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση, καθώς και κυρίως την εικόνα του "άλλου" στα σχολικά βιβλία Μητρικής Γλώσσας και Ιστορίας της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε πέντε βαλκανικές χώρες (Αλβανία, Βουλγαρία, Ελλάδα, ΠΓΔΜ και Τουρκία). Τα ευρήματα των ερευνών αυτών ανακοινώθηκαν σε ημερίδες και συνέδρια και δημοσιεύτηκαν στα σχετικά πρακτικά.

Η γενική υπόθεση από την οποία ξεκινούν οι έρευνες αυτές είναι ότι οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα δημιουργούνται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας επικοινωνίας, κατά την οποία γίνεται επιλεκτική χρήση πληροφοριών και γνώσεων. Τα σχολικά βιβλία αποτελούν ένα μέσο με το οποίο διεξάγεται αυτή η επικοινωνία των μαθητών με το περιβάλλον τους. Δεν είναι ασφαλώς το μόνο μέσο, θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψη του και πολλούς άλλους παράγοντες κοινωνικοποίησης, όπως π. χ. τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Πάντως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το σχολικό βιβλίο επηρεάζει σημαντικά τη διαμόρφωση της σχολικής κοινωνικοποίησης των μαθητών και αποτελεί για πολλούς, κυρίως για μαθητές, την πρώτη και ίσως, για την ηλικία αυτή, τη σπουδαιότερη πηγή συστηματικής μάθησης. Εν μέρει μάλιστα μπορεί να πει κανείς το ίδιο και για τον εκπαιδευτικό, ο οποίος ασφαλώς έχει και πολλές άλλες πηγές γνώσης, συχνά όμως κυρίως το σχολικό βιβλίο είναι η πηγή από την οποία αντλεί για τη διδασκαλία του.

Οι πολύ γενικές διαπιστώσεις που προέκυψαν, κυρίως από την ανάλυση σχολικών βιβλίων υποχρεωτικής εκπαίδευσης βαλκανικών χωρών των δεκαετιών 1980 και 1990, θα μπορούσαν να συνοψιστούν σχηματικά ως εξής: α) Η εικόνα του "άλλου" καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από το ιστορικό παρελθόν. Σύγχρονα παραδείγματα: Τουρκία- Ελλάδα, Βοσνία- Ερζεγοβίνη με τρεις εθνότητες (Βόσνιοι, Σερβία, Κροάτες), παλαιότερα παραδείγματα: Γερμανία- Γαλλία, Γερμανία- Πολωνία. β) Ο εθνικισμός ή η εξιδανίκευση του εθνικού εαυτού, οι αρνητικοί προσδιορισμοί για τους "άλλους", δηλαδή χαρακτηρισμοί που δεν αναφέρονται σε συνθήκες και γεγονότα αλλά γενικευτικά στον χαρακτήρα και τον πολιτισμό των άλλων λαών δεν είναι σπάνια φαινόμενα στα σχολικά βιβλία. γ) Διαπιστώνεται υπερβολική έμφαση σε στρατιωτικά πολεμικά γεγονότα και ήρωες, καθώς και συναισθηματικά φορτισμένες περιγραφές μαχών με αντίστοιχη γλωσσική επένδυση. Στον ίδιο βαθμό συναισθηματικά φορτισμένη είναι επίσης η εικονογραφία (σε έκταση, μέγεθος, χρώμα, σύνθεση, θεματική). δ) Σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρούνται εξάλλου στρεβλώσεις γεγονότων, συντήρηση και διάδοση μύθων ή συνειδητές παραλείψεις και αποσιωπήσεις ιστορικών δεδομένων, καθώς και αλυτρωτικές τάσεις, συνδεδεμένες με εδαφικές διεκδικήσεις. ε) Λείπει γενικά ο γείτονας ή ο "άλλος" από τα σχολικά βιβλία και δεν αφήνεται επαρκής χώρος για την καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων και τα πολιτιστικά δρώμενα του "άλλου" και γενικά για ό,τι εντάσσεται στη διάσταση αυτή. Πάντως, παρά τις συχνά αρνητικά φορτισμένες εικόνες για κάποιους γειτονικούς λαούς, είναι γεγονός, εκτός από

εξαιρέσεις, η βελτίωση των σχολικών βιβλίων τα τελευταία χρόνια. Μένουν όμως πολλά ακόμη να γίνουν, κυρίως γιατί και οι λίγες γενικά αναφορές σε γειτονικούς λαούς δίνουν την εντύπωση ότι ο κάθε λαός ζει σε μια νησίδα, αποκομμένος από τους γείτονές του.

Βέβαια η εικόνα που σκιαγραφήσαμε παραπάνω προκύπτει κυρίως από τη συγχρονική έρευνα των σχολικών βιβλίων. Η περαιτέρω ενίσχυση της διαχρονικής έρευνας στην περιοχή αυτή μπορεί να βοηθήσει στην ανίχνευση των αιτιών και των αιτιών που οδηγούν στη δημιουργία προκαταλήψεων και στερεοτύπων και έτσι συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας θετικής εικόνας για τους γείτονες, με τους οποίους πρέπει να συμβιώνει κανείς ειρηνικά, χωρίς να αλλοιώνονται βέβαια τα ιστορικά δεδομένα. Επισημαίνεται επίσης ότι δεν είναι δυνατό να περιμένει κανείς όλες τις επιθυμητές αλλαγές από τη μελέτη των σχολικών βιβλίων, γιατί το σχολείο και τα σχολικά βιβλία αντικατοπτρίζουν τις επιλογές και τις προτεραιότητες της κοινωνίας, μέσα στην οποία λειτουργούν. Ο γενικότερος προσανατολισμός της εκπαίδευσης καθορίζεται από την κοινωνία, μέσω της κρατικής εξουσίας, χωρίς το ίδιο το σχολείο να έχει δυνατότητες να συγκαθορίσει την κατεύθυνση. Πρέπει επομένως η κοινωνία, δηλαδή οι εκπρόσωποί της στα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα και η επίσημη εκπαιδευτική πολιτική να χαράξουν την επιθυμητή πορεία· η εκπαίδευση και τα σχολικά βιβλία μπορούν στη συνέχεια να βοηθήσουν στην επίτευξη του στόχου αυτού.

3. Οι προτάσεις που θα μπορούσε να κάνει κανείς για την περαιτέρω βελτίωση της κατάστασης, με ιδιαίτερη έμφαση στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, εκτείνονται, κατά τη γνώμη μου, σε τρία κλιμακωτά επίπεδα: α) Συγκρότηση και λειτουργία διεπιστημονικών ομάδων, σε διμερές ή πολυμερές επίπεδο, με στόχο τον εντοπισμό των προβλημάτων και τη διαμόρφωση προτάσεων για τη διόρθωση επίμαχων σχολικών βιβλίων ανά χώρα. β) Δημιουργία πρόσθετου διδακτικού υλικού για τη χρήση μαθητών και εκπαιδευτικών στη διδασκαλία, δεδομένου ότι η έκδοση νέων σχολικών βιβλίων αποτελεί συνήθως μια δύσκολη και μακροχρόνια διαδικασία. γ) Καθορισμός γενικού πλαισίου με διακρατικές συμφωνίες και εντολή σε επιστημονικές ομάδες για συγγραφή νέων σχολικών βιβλίων ή και κοινών τμημάτων σε σχολικά βιβλία περισσότερων της μιας χωρών, όπου υπάρχει συναίνεση ή με ενδεχομένως διαφορετική παρουσίαση και ερμηνεία για επίμαχα θέματα· αυτό μπορεί να δοκιμαστεί πρώτα σε "ουδέτερα" γνωστικά πεδία (π.χ. Πληροφορική, Λαογραφία, Λογοτεχνία) και σε μαθητές της μεταυποχρεωτικής εκπαίδευσης (στο Λύκειο για μας).

Κοινό σημείο όλων αυτών των προσπαθειών πρέπει να αποτελεί η βούληση για εξάλειψη των έντονα αρνητικών χαρακτηρισμών και εικόνων (είδος και ύφος αναφορών, γλωσσική επένδυση, εικονογράφηση κλπ.) για τον γείτονα, τον άλλο λαό ή την άλλη πολιτισμική ομάδα με σεβασμό βέβαια στα ιστορικά δεδομένα. Σήμερα προβάλλει περισσότερο παρά ποτέ επιτακτικά η ανάγκη αυτή, ώστε να αμβλυνθούν στερεοτυπικές παραμορφώσεις και να δημιουργηθούν σταδιακά ουσιαστικές προϋποθέσεις για επικοινωνία, αλληλοκατανόηση, και συνεργασία λαών και πολιτισμικών ομάδων. Για την επίτευξη του στόχου αυτού δεν αρκούν οι διακρατικές συμφωνίες, όσο απαραίτητες και αν είναι αυτές. Απαιτείται οπωσδήποτε η συνεισφορά της εκπαίδευσης.

Κύρια επιδίωξη πρέπει να αποτελεί η αρχή ότι η παρουσίαση του πολιτιστικού παρελθόντος κάθε λαού στα σχολικά βιβλία πρέπει να γίνεται με τρόπο ώστε αφενός να γίνεται σεβαστή η πολιτιστική του ταυτότητα και αφετέρου να αποκαλύπτονται και τα στοιχεία εκείνα που ενώνουν και όχι μόνο αυτά που χωρίζουν τους λαούς. Ο στόχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί βέβαια ευκολότερα σε επίπεδο αμοιβαιότητας και με σεβασμό των ιστορικών δεδομένων. Τα σχολικά βιβλία αποτελούν ένα πρόσφορο πεδίο όπου μπορούν να καλλιεργηθούν η επικοινωνία και οι καλές σχέσεις μεταξύ λαών.

Δηλαδή τα σχολικά βιβλία μπορούν να συμβάλουν μακροπρόθεσμα στην ειρηνική συνύπαρξη και αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων και ομάδων με διαφορετική πολιτισμική ιστορία και διαφορετικά πολιτισμικά πρότυπα, κάτι που αποτελεί, ή πρέπει να αποτελεί, πρωτεύοντα στόχο στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Με τον τρόπο αυτό η έρευνα των σχολικών βιβλίων μπορεί να συνεισφέρει στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, που αποτελεί προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και επομένως στόχο για τα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών- μελών.

Το στόχο αυτό ακριβώς υπηρετεί και το έργο "Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο (Γυμνάσιο)", στο πλαίσιο του οποίου διεξάγεται και η παρούσα διημερίδα με δύο θεματικούς άξονες. Για τον πρώτο θεματικό άξονα έγινε διεξοδικά λόγος χθες. Ο δεύτερος θεματικός άξονας αναφέρεται στη συνεισφορά των σχολικών βιβλίων στη διαπολιτισμική εκπαίδευση και περιλαμβάνει πέντε εισηγήσεις, που ακολουθούν και προσπαθούν να ανιχνεύσουν τη διαπολιτισμική διάσταση τόσο στο διδακτικό υλικό, που παρήχθη σε πορο- ηγούμενη φάση και χρησιμοποιείται στα σχολεία κατά την υλοποίηση του παρόντος έργου, όσο και στα νέα σχολικά βιβλία του ΟΕΔΒ για τα μαθήματα Ελληνική Γλώσσα, Λογοτεχνία και Ιστορία.

Βιβλιογραφία

- Fritzsche, K- P.: Τα σχολικά εγχειρίδια ως αντικείμενο έρευνας, στο: "Παιδαγωγική Επιθεώρηση", 17/1992, σσ. 173-181.
- Hopken, W. (Hrsg.): Öl ins Feuer? Oil on Fire? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa. Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe, Hannover 1996: Verlag Hahnsche Buchhandlung.
- Ισχυριλιάδου, Α. & Φ. Τολούδη: Η έρευνα των σχολικών βιβλίων Ιστορίας στην εκπαίδευση των βαλκανικών χωρών, στο: "Μακεδόν", 10/ 2002, σσ. 39- 50.
- Καψάλης, Α. & Δ. Χαραλάμπους: Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική, Αθήνα 1995: Μεταίχμιο.
- Καψάλης, Α./Κ. Μπονίδης/ Α. Σιπητάνου (επιμ.): Η εικόνα του "άλλου"/γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών, Αθήνα 2000: Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός.
- Μονάδα Έρευνας Σχολικών Βιβλίων του ΑΠΘ: Σχολικά εγχειρίδια βαλκανικών χωρών, Θεσ/νίκη 1995: εκδόσεις Αφών Κυριακίδη.
- Πρακτικά συνεδρίου με θέμα "Σχολικά βιβλία και διαπολιτισμική εκπαίδευση", Έδεσσα 18- 20/ 10/ 2001, στο: "Μακεδόν", τεύχος 10/ 2002. σσ. 3-112.
- Ξωχέλλης, Π. & Φ. Τολούδη: Κέντρο Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Θεσ/νίκη 2000.
- Xochellis, P. & F. Toloudi: The image of the "other"/neighbour in the school textbooks of the balkan countries, Athens 2001: Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός.